

КАНІВСЬКОМУ ПРИРОДНОМУ ЗАПОВІДНИКУ – 85 РОКІВ (ЗАМІСТЬ ПЕРЕДМОВИ)

30 липня 2008 р. Канівському природному заповіднику, одному із найстаріших об'єктів природно-заповідного фонду України, виповнилося 85 років.

Цей заповідник без перебільшення можна назвати унікальним з цілого ряду причин. Під заповідники, як правило, відводилися території, які були природними еталонами, де екосистеми майже не зазнавали антропогенних перетворень. Канівський заповідник виник в зоні екологічної катастрофи, де ерозійні процеси в результаті людської діяльності набули нечуваних розмірів і загрожували благополуччю цілого регіону. Можна з впевненістю стверджувати, що і Чернеча (Тарасова) гора, де похований Т.Г. Шевченко, була врятована завдяки створенню навколо неї природного заповідника.

Разом з тим, саме на Канівських горах аж до початку ХХ ст. дивом збереглося величезне різноманіття біоти, ландшафтів, геологічних та археологічних пам'яток.

Думки вчених, що стояли у витоків створення та становлення заповідника, випередили час на цілих півстоліття, адже акад.В.В. Різниченком, проф.О.А. Янатою, проф. М.В. Шарлеманем практично вже тоді пропонувався не тільки комплексний екосистемний підхід до збереження природи на заповідних територіях, а й активно розвивалася ідея етно-екологічного бачення майбутнього цілих регіонів.

Таким чином, вже в основу майбутньої діяльності Канівського заповідника закладені найпередовіші ідеї і розробки вчених.

Вся більш як столітня історія заповідної справи переконливо довела безперспективність охорони природи методами, що не базуються на наукових розробках і не передбачають постійного і системного вивчення природних процесів, їх тенденцій і динаміки. А тому не без гордості можна констатувати – Канівський природний заповідник – один із найбільш вивчених об'єктів природно-заповідного фонду не тільки в Україні, а й у світі, адже йому присвячено майже 4000 наукових праць. Ці результати обумовлені, передусім,

великим науковим інтересом до заповідника провідних учених Київського національного університету імені Тараса Шевченка, у віданні якого майже 70 років перебуває заповідник.

Практичним результатом співпраці заповідника і університету стало створення цілого напрямку в біологічній науці – комплексних ґрунтово-зоологічних досліджень. Наукова школа проф. О.П. Кришталя, започаткована в 40-х роках минулого століття на базі заповідника, дала світові цілу плеяду талановитих вчених. Саме наукові здобутки О.П. Кришталя і його учнів дозволили не тільки зберегти природні екосистеми заповідника після його ліквідації в 1951 р., а й відновити заповідний статус через 17 років.

Новим періодом в історії та діяльності заповідника стали 1980-ті роки. З одного боку – нагромадився величезний матеріал у формі окремих розрізнених статей по ботаніці, мікології, дендрології, орнітології, ентомології, теріології, геології, кліматології, археології та ін., напрацьований науковцями університету, НАН України, штатними працівниками заповідника. З іншого – вскрай загострилася потреба систематизувати і узагальнити досліджене та сформуванню наукове ядро в самому заповіднику. Початок цій роботі покладено створенням у 1987 р. лабораторії екологічного моніторингу Київського університету ім. Т.Г. Шевченка на базі Канівського природного заповідника під керівництвом кандидата біологічних наук Ю.О. Войтюка.

Діяльність лабораторії дозволила в короткий термін провести первинну інвентаризацію основних груп біоти заповідника, налагодити регулярний друк матеріалів співробітників заповідника. Та найголовнішим стало формування наукового ядра із спеціалістів вищої кваліфікації, адже як високі вимоги до науковців, так і оплата їх праці були на рівні університету.

Така кадрова політика заповідника і університету безсумнівно і нині дає свої плоди. Канівський природний заповідник є одним із центрів орнітологічних досліджень в Україні, а заступник директора з наукової ро-

боти, кандидат біологічних наук В.М. Грищенко – координатор цілого ряду міжнародних проєктів з вивчення та охорони птахів. Молодшим науковим співробітником Є.Д. Яблонівською-Грищенко започатковано абсолютно новий для України напрямок орнітологічних досліджень – біоакустичні, нею розроблено принципово нову методику аналізу і типологізації пісні птахів, чому присвячена її кандидатська дисертація. Фахівцями заповідника (автором цієї статті та провідним інженером О.В. Кос'яненко) вперше в Україні розпочаті комплексні міріаподологічні дослідження. Старший науковий співробітник В.Л. Шевчик узагальнив колекційний об'єм ботанічних матеріалів по заповіднику і околицям, приділивши особливу увагу раритетній флорі, а також розробив принципово нову методику оцінки фітосозологічної цінності територій. Як підсумок півстолітнього моніторингу мікобіоти заповідника став вихід монографії по грибах (автори – інженер М.М. Пруденко та доцент В.М. Соломаха). Започаткована відомим журналістом і екологом В. Борейком тема історії заповідної справи на основі ще недавно закритих архівних матеріалів знайшла своє продовження в численних наукових працях старшого наукового співробітника, кандидата історичних наук Л.О. Чорної.

Практичний 85-річний досвід діяльності заповідника, що базується на наукових принципах, дозволив критично переглянути форми і методи еколого-просвітницької роботи. Стало зрозуміло, що без активної інтеграції заповідника в нові суспільно-економічні процеси, як класичного об'єкту природно-заповідного фонду, він не може мати перспектив. Тому в основу нинішньої діяльності заповідника покладено девіз: "Розуміючи – оберігати". Колись стандартну – лекційну – форму еколого-освітньої роботи замінено цілим комплексом програм із налагодження контактів з населенням суміжних територій шляхом активного залучення засобів масової інформації, розробкою та впровадженням навчальних екологічних програм для шкіл, гімназій, ліцеїв. Активна участь науковців заповідника у керівництві науковими роботами в системі Малої академії наук України вже багато років дозволяє займати перші місця у всеукраїнських конкурсах та олімпіадах.

Визнаним здобутком заповідника є створені Є.Д. Яблонівською-Грищенко науково-навчальні фільми, які постійно використовуються в навчальному процесі, а деякі з них демонструвалися на центральних телеканалах України.

Таким чином, заповідник по праву вважається центром еколого-просвітницької діяльності регіону Середнього Придніпров'я.

Немає рівних Канівському заповіднику серед інших об'єктів природно-заповідного фонду України і в плані підготовки молодих спеціалістів. За 70 років співпраці з університетом на садибі заповідника створена найбільша на теренах СНД навчальна база практики, де щороку перебуває до 1000 студентів біологів, географів, геологів, істориків, філологів. І в цьому теж зберігається комплексний підхід, адже студенти вчаться досліджувати не тільки ландшафти, біоту, а й величезні археологічні та етно-культурні скарби цієї території.

Ще тридцять років тому стало зрозуміло, що ефективно охороняти все різноманіття природи Середнього Придніпров'я в одному заповіднику площею лише 2027 га практично неможливо. А тому усі ці роки Канівський природний заповідник неодноразово намагався розширити свою територію і отримати статус біосферного. Нині ця ідея як ніколи близька до реалізації. Хотілося б вірити, що свій 90-літній ювілей заповідник зустрине в нових межах і в новому статусі. Це він по праву заслужив.

Цей випуск журналу "Заповідна справа в Україні" присвячений 85-річчю нашого заповідника, а тому в ньому дещо змінено традиційний формат. У першому розділі читачі можуть ознайомитись із працями, що підсумовують окремі напрямки наукової діяльності Канівського природного заповідника за 85 років.

З повагою –

**Головний редактор журналу
М.Г. Чорний**